

**МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
РЕГІОНАЛЬНИХ ВАЛЮТ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Анотація. У статті досліджено світовий досвід впровадження та функціонування локальних валют. Розглянуто класифікацію систем локальних валют, які знайшли поширення у багатьох країнах світу та проаналізовано особливості їх функціонування.

Виявлено макроекономічні чинники, економічні та соціальні наслідки функціонування платіжних систем, що використовують регіональні валюти. Зокрема, проаналізовано механізм захисту місцевої економіки від негативних зовнішніх економічних збурень за допомогою місцевої валюти. Система паралельної регіональної валюти сприяє пришвидшенню обігу грошей, не допускає осідання їх у вигляді скарбів, дозволяє вирішити проблему нестачі ліквідності та «дорогого» позичкового оборотного капіталу. Масштаби емісії мають підкріплення реальними товарами та ресурсами і зумовлені виключно потребами локальної реальної економіки, тому володіють належною купівельною спроможністю.

Водночас, автор поділяє думку західних економістів про те, що така трансформація національної грошової системи може мати і негативні наслідки, які проявляються у зниженні конкуренції на місцевих ринках, зменшенні суспільного добробуту в результаті звуження товарного асортименту на місцевих ринках, підвищення цін тощо. Зроблено висновки про доцільність використання такого досвіду в економіці України.

* кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри аналітичної економії та міжнародної економіки економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Ключові слова: Банк Часу, податок Тобіна, «чудо-гроші», брістольський фунт, політика «Stampscrip Movement», ліквідність, міра вартості, засіб обміну, швидкість обігу грошей, паперові гроші.

Annotation. *The world experience of implementing and functioning of local currencies is investigated in the article. Author considers the classification of local currencies that are spread around the world, and analyses features of their functioning.*

There are detected macroeconomic factors, economic and social consequences of functioning of payment systems that use regional currencies. In particular, author analyses mechanism to protect the local economy from negative external economic disturbances using local currency. The system of parallel regional currency helps to accelerate circulation of money, does not allow for settling them as treasures, and solves the problem of lack of liquidity and "expensive" working capital loan. The scales of emission should be based on real goods and resources, and should be caused only for needs of local real economy, so they have adequate purchasing power.

Meanwhile, the author shares the view of Western economists that such a transformation of the national monetary system also can have negative consequences that are manifested in the reduction of competition in local markets, in reducing social welfare as a result of narrowing of product lines in local markets, in higher prices etc. It is concluded about the feasibility of using that experience in the economy of Ukraine.

Key words: *Time Banks, Tobin Tax, miracle money, Bristol pound, policy «Stampscrip Movement», liquidity, velocity of money, supply of money, medium of exchange, paper money.*

Аннотація. *В статті досліджено світовий досвід впровадження і функціонування локальних валют. Розглянуто класифікацію систем*

локальных валют, нашедшие распространение во многих странах мира и проанализированы особенности их функционирования.

Выявлены макроэкономические факторы, экономические и социальные последствия функционирования платежных систем, использующих региональные валюты. В частности, проанализирован механизм защиты региональной экономики от негативных внешних экономических шоков с помощью местной валюты. Система параллельной региональной валюты способствует увеличению скорости оборота денег, не способствует накоплению денег в виде кладов, решает проблему дефицита ликвидности и оборотного капитала. Масштабы эмиссии имеют подкрепление реальными товарами и ресурсами и обусловлены исключительно потребностями локальной реальной экономики, и владеют соответствующей покупательной способностью.

В то же время, авторы разделяют мнение западных экономистов о том, что такая трансформация национальной денежной системы может иметь и отрицательные последствия, которые проявляются в снижении уровня конкуренции на местных рынках, снижения общественного благосостояния в результате сокращения товарного ассортимента на местных рынках, повышения цен и др. Сформулированы выводы о целесообразности использования такого опыта в Украине.

***Ключевые слова:** Банк Времени, налог Тобина, «чудо-деньги», бристольский фунт, политика «Stampscrip Movement», ликвидность, мера стоимости, средство обращения, скорость оборота денег, бумажные деньги.*

Постановка проблеми. Визначальною ознакою розвитку сучасної світогосподарської системи є посилення процесів фінансової глобалізації. Як показує досвід, фінансова глобалізація є складним і суперечливим процесом, яка не лише сприяє ефективній локації економічних ресурсів та економічному зростанню, а й водночас зумовлює порушення

макроекономічних пропорцій, збільшує ризики міжнародних фінансових операцій, та стає катализатором поширення локальних економічних криз на окремі регіони так і навіть на цілий світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економісти по-різному визначають суть та особливості фінансової глобалізації. У найширшому розумінні її розглядають як ідеологію, політику та практику об'єднання національних грошових систем шляхом їх заміщення «світовими грошима» [3].

Гроші у сучасній економіці є важливим елементом інфраструктури, який забезпечує процеси розподілу, виробництва, обміну та споживання. У кінці XX на початку XXI ст. в умовах фінансової нестабільності, у багатьох країнах світу на регіональному рівні із ініціативи місцевих громад у грошовому обігу поряд із офіційними грошима почали застосовувати місцеві – так звані регіональні грошові знаки. Так, центральні монетарні органи Європейського Союзу уже звернули увагу альтернативні валютні системи, через їх зростаючу популярність. Сьогодні їх частка у загальному грошовому обороті єврозони не перевищує 2-4%, і не може чинити відчутного впливу на монетарну сферу національної економіки. Однак, їх кількість швидко зростає. На думку З. Луцишин феномен запровадження локальних валют у сучасних умовах є першою внутрішньою спробою протистояння негативним наслідкам фінансової глобалізації [2].

У сучасній економічній літературі вчені Б. Ліетар, М. Кенеді, Б. Бернанке, Е. Колом, Б. Крейдж, Г. Рьосль та ін. все частіше привертають увагу до причин та наслідків появи такого феномену, як системи паралельних місцевих валют у господарській практиці як розвинутих країн так і країн що розвиваються.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Неоднозначна оцінка причин та особливо економічних наслідків впровадження таких валют роблять особливо актуальною дану теоретичну проблему. Дослідження особливостей функціонування платіжних систем,

що базуються на застосуванні місцевих валют, функцій, які виконують такі валюти та аналіз макроекономічних та мікроекономічних наслідків їх впровадження дасть можливість дати відповідь на питання – чи доцільним є впровадження регіональних валют в українській економіці.

Формулювання цілей статті. Дослідити світовий досвід впровадження та функціонування локальних валют. Проаналізувати особливості та класифікувати систем локальних валют, які знайшли поширення у багатьох країнах світу та проаналізувати особливості їх функціонування. Виявити макроекономічні чинники, економічні та соціальні наслідки функціонування платіжних систем, що використовують регіональні валюти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною ознакою функціонування національних валютних систем багатьох країн світу є запровадження з ініціативи місцевих громад на принципах співробітництва різноманітних систем локальних, комплементарних валют. Так, наприклад, у більш ніж у двадцяти регіонах Німеччини сьогодні паралельно із євро перебувають в обігу 16 регіональних валют - регіо, юстуси, кімгаугери, бременські роланди, тайлери, берлінери тощо. § 35 Закону про Федеральний Банк дозволяє використання паралельних грошей у якості платіжного засобу. При цьому Центральний Банк Німеччини поставив низку жорстких вимог, які регламентують перебування у обігу таких грошей. Зокрема, регіональні гроші повинні відрізнятися від євро за розміром та зовнішнім виглядом. Також накладаються певні обмеження що терміну та території їх поширення [11].

Локальні валюти, окрім того, що доповнюють і тісно пов'язані із національною валютою і виконують основні функції традиційних грошей виконують низку інших важливих функцій, а саме, захист місцевої господарської системи від зовнішніх збурень у економіці таких як (надмірна волатильність валютних курсів, негативні наслідки коливань на фондових ринках, неочікувана інфляція тощо), стимулювання виробництва

та споживання на місцевому рівні, а також низку соціальних функцій таких як фінансування неприбуткових громадських проектів за рахунок демереджу, стимулювання місцевої кооперації, взаємодопомоги.

Як свідчить економічна історія, перші місцеві валюти, які перебували обігу паралельно із офіційною національною валютою, з'явилися ще на початку ХХ ст. У 30-х рр. ХХ ст. відбулось кілька економічних експериментів, які до певної міри доводили дієвість запропонованої механізму. Так, в Австрії, Франції, Німеччині, Швейцарії, Іспанії та США були здійснені спроби впровадження вільних, локальних грошей з метою зниження рівня безробіття. Найбільш успішним виявився експеримент, реалізований в австрійському місті Вергль. У 1932 р. Велика депресія призвели до скорочення обсягів виробництва, зниження ділової активності та зростання рівня безробіття. Не винятком стало і містечко Вергль із населенням близько 3 тис. осіб, розміщене в області Тіроль (Австрія). Бургомістр М. Унтергугенбергер ініціював та переконав місцевих комерсантів та чиновників, що ніхто нічого не втратить, а навпаки багато здобудуть завдяки експерименту. Причиною економічних негараздів стало те, що через створення скарбів або перетворення грошей у засіб фінансових спекуляцій гроші перестали використовувати у достатній мірі кількості на придбання товарів та послуг, а отже перестали у обслуговувати реальну економіку. На засіданні міської ради мер сказав, що будь-які затримки у грошових потоках спричиняють затримки у потоках товарів а отже спричиняють безробіття.

Місцеві мешканці погодились і магістрат здійснив емісію 5 000 вільних шилінгів так званих «miracle money», які мали покриття такою ж кількістю австрійських шилінгів, які знаходились у банку. У місті був побудований міст, покращений стан доріг, здійснені капіталовкладення у розвиток громадських служб. Ці гроші були використані для виплати заробітної плати, торговці та підприємці приймали ці гроші у якості оплати за товари та послуги.

Особливістю цих «чудо грошей» стало те, що вони не тільки не забезпечували своїм власникам плати за надання переваги ліквідності, а навпаки, за користування цими грошима необхідно було платити щомісячно 1% (або 12% щорічно). Плата за користування безпроцентними шилінгами фіксувалась шляхом наклеювання придбаної власником марки на зворотній стороні банкноти. Без такої марки банкнот втрачала свою купівельну спроможність. Такий механізм прискорював рух грошей. Індивід, отримавши такі гроші, намагався що швидше їх витратити. Мешканці Верглі навіть податки оплачували наперед, щоб уникнути сплати за користування грошима. Впродовж року 5 000 вільних шилінгів перебували в обороті 463 рази, у місті було вироблено товарів і послуг на суму майже 2 300 000 шилінгів. У той же час звичайний австрійський шилінг перебував у обігу 213 разів.

Рівень безробіття у Верглі впродовж 1932-1933 рр. знизився на 25%. Крім того, кошти, отримані за користування грошима – 600 вільних шилінгів, були використані для задоволення суспільних потреб міста. Більш ніж триста місцевих общин Австрії зацікавились позитивними наслідками такого експерименту. Однак, Національний Банк Австрії вбачав у поширенні такої моделі грошового обігу загрозу власної монополії у грошовій сфері. Тому головний монетарний орган Австрії найближчим часом заборонив друкування власних грошей магістрату.

Спроби реалізації концепції вільних грошей відбулись і США у 1930-х рр. в рамках політики «Stampscrip Movement». У цей час більш, ніж сто регіональних общин на теренах США планували запровадження паралельної валюти, яка мала функціонувати аналогічно «вільним грошам Верглі».

Спільною ознакою усіх спроб запровадження локальних вільних безпроцентних грошей у 30-х рр. ХХ ст.. стали короткостроковість проекту (максимум один рік). Незважаючи на таку короткостроковість майже всі вони демонстрували феноменальну результативність – скорочення

безробіття, зростання податкових надходжень, забезпечували зростання ділової активності та процвітання місцевої економіки і головне – забезпечували достатню кількість грошей для функціонування реальної економіки.

Регіональний успіх так званих «чудо-грошей» спричинив масове бажання сусідніх місцевих общин (муніципалітетів) запровадити свої вільні грошові знаки або приєднатися до експерименту. Однак центральні банки на певному етапі заборонили такі експерименти через загрозу порушення монополії монетарних органів на емісію грошових засобів. Наприклад, у США 4 березня 1933 р. президент Ф.Д. Рузвельт підписав розпорядження про тимчасове припинення випуску допоміжної валюти. Окремі економісти виявили занепокоєння, що впровадження грошей–марок може зумовити суттєві зміни структури усієї американської грошової системи.

На сьогодні системи локальних валют є поширені у багатьох країнах світу. Е. Колом виокремив три типи існуючих систем місцевих валют [6]:

1. *Локальна біржа та торгова система (Local Exchange and Trading System LETS)* вперше була запроваджена у Британській Колумбії у 1983 р. *LETS* - система упорядкування обміну товарами та послугами між членами місцевої громади. Зазвичай це некомерційна організація, яка надає своїм членам інформацію про попит і пропозицію товарів та послуг і механізми взаємних розрахунків. Трансакції між членами відображають у кредиті продавців і дебеті покупців у національній валюті. У своїй первинній формі *LETS* поступово занепала. Причиною занепаду стала відсутність ефективного механізму економічного саморегулювання, що зумовило збільшення кількості недобросовісних учасників, які необмежено збільшували світ кредит. З часом такий тип локальної грошової системи суттєво трансформувався за рахунок переходу від паперового обліку до використання різних ІТ-платформ. На сьогодні *LETS* – є масовою формою локальних валютних систем. У світі функціонує близько 3,5 тис систем

LETS . Інформація про операції між учасниками такої системи розрахунків повідомляється або телефоном, або Інтернетом або чеками на координатора системи, який робить відповідні записи на рахунках учасників. Більшість подібних систем практикують застосування кредитових та дебетових лімітів, щоб не допускати штрафи та надмірну заборгованість.

2. *Банк часу (Time Banks)* – система була вперше запроваджена у формі *Time Dollar Network* у Майямі (Флорида) у 1983 р. У ролі грошової одиниці, яка виконує функцію міри вартості є одиницею обліку – *person-hour* – праця однієї людини впродовж однієї години. *Time Banks* орієнтовані перш за все на обмін послугами між учасниками системи, і рідше передбачають обмін товарами чи вартісними спеціалізованими послугами. Локальна, паралельна система розрахунків кредитує кожного учасника година-доларами *time dollars* - за кожну годину послуг наданих іншому члену системи і дебетує – за кожну отриману послугу. В дійсності, *Time Banks* є бартерною системою розрахунків між її учасниками Слабиною цієї системи є те, що вона передбачає, що будь-яка година будь-яких наданих послуг є рівноцінною за інтенсивністю, продуктивністю, за рівнем професіоналізму та майстерності годині інших наданих послуг.

На відміну від *LETS*, система *Time Banks* може передбачати використання валюти у паперовій формі, так і застосування ІТ-платформ. Один із самих успішних банків часу функціонує у місті Ітака (США). Один *Ithaca House* може бути конвертованим у долари США. Курс обміну визначається рівнем середньої погодинної оплати праці у цьому регіоні. Система локальної валюти *Time Bank* набула поширення і в Японії.

3. *Система локальної (комплементарної) паралельної валюти* – сучасні моделі цієї системи з'явилися на початку 1990-рр., і масового поширення набули у 2000-х рр. На відміну від попередніх двох видів систем локальних валют, в основі емісії місцевих валют покладено принцип депонування національної валюти або інших матеріальних

цінностей чи зобов'язань. Не дивлячись на це, сучасні місцеві валюти нового покоління є самодостатні, виконують низку головних і додаткових функцій і задовольняють економічні та соціальні потреби місцевої громади.

На відміну від попередніх систем (LETS, Time Bank) система локальних валют передбачає існування фізичних носіїв (купюри, електронні картки), що забезпечує виконання функції і міри вартості і засобу обміну, у такій системі можуть брати участь більша кількість суб'єктів (учасників) – як споживачів, фінансових установ, бізнесменів [9]. Масштаби поширення систем комплементарних валют наведені на рис.1.

Рис. 1. Розповсюдження паралельних місцевих валют у світі.

Джерело: Купе Т. Локальные деньги появляются в основном в развитых странах / Том Купе // LB.ua: Избранное для всех [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://economics.lb.ua/business/2012/10/02/172846_razvitie_strani_segodnya_o_hotnee.html [1]

Однією із найбільш популярних сьогодні є кімгаугер (*Chiemgauer*), запроваджений у 2003 р. і перебуває в обігу на теренах комуни Прін-ан-Кімзе в землі Баварія. За допомогою саме цієї валюти здійснюють розрахунок більше, ніж 600 місцевих підприємств – перукарні, страхові компанії, комп'ютерні салони, супермаркети, тощо. Кімгауерами можна розрахуватись за придбані товари і послуги, можна отримати заробітну платню. На сьогодні в обігу перебуває майже 650 тис. одиниць валюти. Крім того, оплата товарів та послуг може відбуватись не лише готівковими купюрами, а також за допомогою електронних платіжних карт, які випускає та відслідковує трансакції єдиний розрахунковий центр такої валютної системи. Сучасна регіональна валютна система кімгауерів передбачає не лише можливість її використання для оплати товарів і послуг але й надання кредитів учасникам такої регіональної системи.

Регіональні валюти як правило, мають визначений термін дії, після якого необхідно придбати та наклеїти на зворотному боці банкноти марку (так званий податок або «demurrage» Гезеля), яка коштує 1-2 % від номіналу, і без якої банкнота вважається недійсною. Регіональні валюти вільно обмінюються на євро один до одного. Крім того, при зворотному обміні регіональної валюти на євро необхідно сплатити так званий податок Тобіна у розмірі 5 % . Цей податок частково скеровується на реалізацію регіональних добродійних проєктів, частково на покриття видатків пов'язаних із функціонуванням регіональної валютної системи. За час перебування в обігу кімгауерів, більше 200 тис. євро було перераховано на фінансування на реалізацію трьохсот місцевих некомерційних соціальних проєктів локального значення. Крім того, за рахунок акумульованих коштів місцева спільнота здійснює емісію банкнот, і нагромаджує з часом грошовий капітал, який і фінансовою базою для видачі кредитів, номінованих у місцевій валюті. Водночас завдяки негласній угоді та

регіональній солідарності регіональні валюти захищені від коливань курсу і знецінення [5].

Успіхи локальної валюти Прін-ан-Кімзе привернули увагу жителів інших німецьких громад. З часом у 2006 р. була створена асоціація «*Regiogled*», яка регулює, підтримує подібні проекти, надає необхідні рекомендації щодо функціонування таких платіжних систем.

Інший осередок поширення місцевих валют знаходиться у Латинській Америці. Найвідомішим приклад – сільськогосподарський кооператив «Вікторія» у Коста-Ріці, заснований ще у 1943 р., якому функціонує повноцінна система обігу забезпечених товарами платіжних засобів у формі ваучерів та реалізовані численні стратегії використання ваучерів, що дозволило на локальному рівні вирішити проблему нестачі ліквідності та «дорогого» позичкового оборотного капіталу. Сам кооператив фактично отримує практично безкоштовний кредит у формі праці найманих працівників і товарів місцевих виробників, отриманих в обмін на надруковані грошові знаки, який під час продажу товарів повертається у вигляді національної валюти. Учасники такої регіональної платіжної системи – наймані працівники. Споживачі також отримують певні вигоди – вони отримують винагороду за свою працю у формі так званих квазі-грошей, але за допомогою них вони можуть придбати майже будь-які товари чи послуги на місцевому ринку.

Особливої уваги заслуговує механізм, який дозволяє стимулювати розвиток місцевої економіки та захистити її від негативних зовнішніх впливів, зумовлених глобальними економічними кризами. Негативні збурення в економічній системі, зумовлені, зокрема зростанням обсягів спекулятивних операцій на фінансовому ринку, чинять негативний вплив на реальний сектор економіки, та унеможливають здатність монетарних органів здійснювати ефективне управління грошовою масою, а отже регулювати купівельну спроможність грошей. За таких умов, специфічні принципи функціонування системи місцевих валют сприяють

пришвидженню обігу грошей, не допускають осідання їх у вигляді скарбів, дозволяють вирішити проблему нестачі ліквідності та «дорогого» позичкового оборотного капіталу. Масштаби їх емісії мають підкріплення реальними товарами та ресурсами і зумовлені виключно потребами локальної реальної економіки, тому володіють належною купівельною спроможністю.

Водночас, у доповіді Бундесбанку про альтернативні валюти професор економіки Університету Регенсбурга доктора Г. Рьосль зазначає, що у періоди економічного спаду який супроводжується дефляцією, загальний позитивний ефект від запровадження паралельної валюти має локальний та короткостроковий характер, оскільки навіть в умовах зростання швидкості обігу грошей, сукупний обсяг грошової маси буде зменшується [11].

Окрім того, економісти враховують ймовірні негативні наслідки функціонування платіжних систем, що базуються на використанні локальних валют, а саме вони можуть індукувати втрати ефективності суб'єктами місцевих ринків через зменшення вигід як споживачів так і виробників через неможливість реалізації конкурентних переваг виробників у виробництві певних видів продукції, зниження рівня конкуренції на ринках товарів між місцевими виробниками, ймовірне звуження асортименту та зменшення пропозиції товарів а отже підвищення їхніх цін [12].

Проведені дослідження свідчать про те, що комплементарні локальні валюти можуть стати одним із захисних, стабілізуючих інструментів для підтримання місцевої економіки і стимулювання розвитку соціальної сфери. Як свідчить майже сторічний досвід економічної історії впровадження локальних валютних систем ніколи не супроводжувались сепаратистськими рухами чи настроями, а навпаки сприяли формуванню міцних горизонтальних зв'язків у межах локальної спільноти людей, що проживають і працюють у межах конкретної території, формуванню

повноцінних самодостатніх територіальних громад, які здатні ефективно вирішувати низку важливих соціальних та економічних проблем на місцях а отже формуванню так званого культурного капіталу нації.

Незважаючи на численні переваги та позитивні макроекономічні та мікроекономічні наслідки функціонування таких систем, на нашу думку, неусталений характер господарської системи України, політична нестабільність, яка є важливим чинником глибокої економічної кризи, яка, окрім всього вимагає проведення фундаментальних структурних реформ, слабкість монетарного сектора, відсутність належної фінансової інфраструктури не дозволяють на сьогодні впроваджувати подібний досвід в Україні.

Список використаних джерел

1. Купе Т. Локальные деньги появляются в основном в развитых странах / Том Купе // LB.ua: Избранное для всех [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://economics.lb.ua/business/2012/10/02/172846_razvitie_strani_segodnya_ohotnee.html
2. Луцишин З. Асиметрія та парадокс фінансової глобалізації / З. Луцишин // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 1-2 (8–9). – С. 88-121.
3. Макушкин А. Финансовая глобализация / А. Макушкин // Свободная мысль – XXI. – 1999. – № 10 (1488). – С. 30-41.
4. Bernanke B. The Great Moderation / Bernanke, B. // Speeches of Federal Reserve Board Members, February 20, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.federalreserve.gov/>
5. CHIEMGAUER: Startseite [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chiemgauer.info/>

6. Collom E. Community Currency in the United States: The Social Environments in Which it Emerges and Survives / E. Collom // Environment and Planning. – 2005. – Vol. 37, No.9. – P.1565-1587.
7. Craig B.R., Waller C.J. Dual-Currency Economies as Multiple Payment Systems / Ben R. Craig, Christopher J. Waller // Economic Review. – 2000. – Vol. 36, No.1. – P. 2-13.
8. Du W., Schreger J. Local Currency Sovereign Risk / Du W., Schreger J. // International Finance Discussion Papers. – Washington, DC: Board of Governors of the Federal Reserve System, 2013. – No.1094. – 69 p.
9. Kennedy M. Interest and Inflation Free Money: Creating an Exchange Medium That Works for Everybody and Protects the Earth / Margrit Kennedy. – New Delhi: Seva International; 1995. 57 p.
10. Lietaer B. The Future of Money: Creating New Wealth, Work and a Wiser World / Lietaer B. - London: Random House, 2001. – 382 p.
11. Rösl G. Regional Currencies in Germany – Local Competition for the Euro / Rösl G. // Discussion Paper [Deutsche Bundesbank]. – 2006. – Series 1: Economic Studies. – Nr. 43. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bundesbank.de
12. The Cost Behind the Moniker: Local Currencies in Germany // Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank, 26.06.2013. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bundesbank.de/Redaktion/EN/Topics/2013/2013_06_26_the_cost_behind_the_moniker_local_currencies_in_germany.html